

תוכן העניינים

ז	דבר העורכת	נילי ואונה
יא	רשימת קיצורים	
1	פרופ' אביגדור ויקטור הורוויץ ז"ל (1948–2013)	טובה פורטי
7	פרופ' איתמר זינגר ז"ל (1946–2012)	יורם כהן
11	פרופ' אנסון פ' רייני ז"ל (1930–2011)	יגאל לויין

מקרא

17	תורת המלחמה: עיון בסיפור מלחמת ישראל ומדין (במ' לא)	אריאל קופילוביץ
55	'את סוסייהם תעקק ואת מַרְכַּבְתֵּיהֶם תשרף באש' (יהו' יא 6): זיהוי הסוס והרכב עם אויבי ישראל בספרות המקרא	יעקב דולגופולסקי־גבע

המקרא ועולמו

93	ילקוט השורשים השלם למילים ולצורות הכנעניות מלוחות אל־עמארנה	אסתר הבר
125	'[...] מלך יהיה עלינו. והיינו גם אנחנו ככל הגוים [...]' (שמ"א ח 19): מלך ישראל באמנות	עירית ציפר
155	סיפור בני האלוהים ובנות האדם (בר' ו 1–4) לאור 'קטלוג הנשים' ההסיודי	גיא דרשן
179	רישום דרך באכדית: מימי ממלכת אכד עד האימפריה האשורית	אמיתי ברוכי־אונא
203	יצירת החכמה האכדית 'שמע את העצה' – בין חכמה מסורתית לחדשנות מרדנית	יורם כהן

תולדות הפרשנות

	פירוש 'לקח טוב' על שיר השירים: מקומו בתולדות	יהונתן יעקבס
225	פרשנות שיר השירים ויחסו לפירוש רש"י למגילה	
243	רמב"ן כפרשן האגדה במהלך פירושו לתורה תוספות ותיקוני נוסח גאוגרפיים בפירוש רמב"ן לתורה	מרים סקלרץ דוד שניאור
263		

ביקורת ספרים

	חיבור התורה ונביאים ראשונים – הצעה חדשה ממזרח אירופה [על: Bartosz Adamczewsky, <i>Retelling the Law: Genesis, Exodus-Numbers, and Samuel-Kings as Sequential Hypertextual Reworkings of Deuteronomy</i> , [Frankfurt a. Main 2012, 376 pp.	יאיר שגב
281	משנתו הפרשנית של ר' אברהם אבן עזרא באוזן בוחנת ומבחינה [על: אוריאל סימון, אֶזְרָא מְלִין תְּבַחְנָה, רמת גן תשע"ג, 557 עמ']	שמחה קוגוט
289	בעקבות ספרו של פרופ' אורי סימון: 'אֶזְרָא מְלִין תְּבַחְנָה': מחקרים בדרכו הפרשנית של ר' אברהם אבן עזרא	שרה יפת
293	על ספרו של אוריאל סימון: 'אֶזְרָא מְלִין תְּבַחְנָה': מחקרים בדרכו הפרשנית של ר' אברהם אבן עזרא	אהרן מונדשיין
299		
307	ספרים שהתקבלו במערכת	יעקב דולגופולסקי-גבע (עורך)
317	רשימת המשתתפים בכרך	
ix	תקצירי המאמרים באנגלית	

דבר העורכת

נילי ואזנה

כתב עת הינו במה למחקר עדכני, קריעת צוהר למתרחש בסדנאות החוקרים, 'מקום' מפגש לחוקרים ותיקים ומנוסים המציגים את חידושיהם ולחוקרים צעירים המעלים על הכתב פרי ביכורים ראשון, מעוללות מחקרם. המכנה המשותף לכל המאמרים הרואים אור במסגרת ה'שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום' הוא נושא מחקרם ותרומתו לחידושים בחקר המקרא והמזרח הקדום. במסגרת זו ה'שנתון' עוסק במנעד נושאים רחב ביותר, שלכולם מגע עם המקרא ועם עולמו – מיצירות ספרותיות בנות האלף השלישי והשני לפני הספירה ועד פרשנות המקרא בימי הביניים ובימינו, ומטקסטים שמקורם במרכזי התרבות של העולם העתיק שבתוכו נוצר המקרא – מסופוטמיה, מצרים ויוון – ועד כתיב יידי של פרשני ימי הביניים. מערכת ה'שנתון' מקבלת את פירות המחקר, ולאחר מאמץ משותף של הקריינים, של עורכת הלשון ושל המפיק, מוגשת ה'ארוחה' רבת המנות לקהילת חוקרי המקרא והמזרח הקדום ואוהביהם. השולחן הערוך לפניכם הקוראים מכיל מאמרים בעלי 'טעמים' רבים ושונים, שכל אחד ואחד יוכל למצוא בו מעדנים שיערבו לחכו, אם יתיישב לשולחן לאכול את הסעודה כולה, ואם יבחר ליטול מזה ומזה בשעה שיתעורר בו הרעב.

המאמרים מסודרים בארבעה מדורים. במדור 'מקרא' שני מאמרים רחבי יריעה, שניהם עיבוד של מחקר שנערך לשם קבלת תואר מוסמך בחוג למקרא, באוניברסיטה העברית בירושלים. אריאל קופילוביץ בוחן במאמר 'תורת המלחמה – עיון בסיפור מלחמת ישראל ומדין (במדבר לא)', יחידה ספרותית שלמה, סיפור מלחמת ישראל ומדין. במהלך הניתוח המקיף, המחבר מגיע למסקנה שהפרק איננו תוספת מאוחרת לרובד הכהני שבתורה, אלא משקף מגילה כוהנית קדומה יחסית, שכללה את סיפור חטא בעל פעור (במ' כה 5–16) ואת פרשת המלחמה במדין. הפרדת פרשת המלחמה מהקשרה הנקודתי אפשרה להרחיבה ולהציג באמצעותה דיני מלחמה כלליים, שקופילוביץ מכנה 'תורת המלחמה הכוהנית' – הנחיות לניהול מלחמה, ובהם תפקידים של הכהנים והוצאת כלי הקודש לקרב, תרומת המפקדים, דיני טהרה, היחס לשבויים וחלוקת השלל.

המאמר השני במדור זה, מאמרו של יעקב דולגופולסקי-גבע, "את סוסייהם תעקר ואת מרכבתיהם תשרף באש" (יהו' יא 6): זיהוי הסוס והרכב עם אויבי ישראל בספרות המקרא, עוסק

בנושא תמטי-אידאולוגי בספרות המקרא על רקע המציאות ההיסטורית של תקופתו. בימי הבית הראשון היו סוסים ומרכבות כלי מלחמה מרכזיים בצבאות של ממלכות ישראל ויהודה. אך בספרות המקרא נתפשו הסוס והרכב בהקשרים צבאיים-מלחמתיים פעמים רבות ככלי מלחמתו של האויב העומד מול ישראל חסרי הרכב והפרשים. המחקר בוחן היכן, מתי ומדוע הפכו הסוס והרכב לסמליו של האויב הזר. מסקנתו של דולגופולסקי-גבע היא כי זיהוי ה'אחר' כבעליהם הבלעדי של רכב וסוס הפך למרכזי בשלהי תקופת בית ראשון, ובעיקר בתקופת הגלות ושיבת ציון, והוא משקף את הצורך להתמודד עם משברי התקופה.

מדור 'המקרא ועולמו' מכיל חמישה מאמרים: שני המאמרים הראשונים מעוגנים במסורות הכנעניות. במאמרה 'ילקוט השורשים השלם למילים ולצורות הכנעניות מלוחות אל-עמארנה', מציגה אסתר הבר רשימה אחת שלמה ומעודכנת למילים ולצורות הכנעניות שבלוחות אל-עמארנה ממאה י"ד לפסה"ג. התוצאה היא ילקוט שורשים מלא בן 120 ערכים, המלווים ברשימות ביבליוגרפיות, בדיונים פילולוגיים ובציון כל היקריות השורש בתעודות אל-עמארנה ובשפות השמיות הצפון-מערביות האחרות.

מאמרה של עירית ציפר, "[...] מלך יהיה עלינו. והיינו גם אנחנו ככל הגוים [...]" (שמ"א ח 19): מלך ישראל באמנות, עוסק בדיומו החזותיים של מלך ישראל. נקודת המוצא של המאמר הם ציורי הקיר בכונתילת עג'רוד מן המחצית הראשונה של מאה ח' לפסה"ג. הדיון מתחקה אחרי מסורת הייצוג החזותי של המלך במזרח הקדום באלף השני ובאלף הראשון, שממנה נגזרה דמותו של מלך ישראל, ומשרטט קווים לדמותו בימי הבית הראשון.

במאמר השלישי במדור זה, 'סיפור בני האלוהים ובנות האדם (בר' ו 1-4) לאור "קטלוג הנשים" ההסודי', מציג גיא דרשן לפתור אחדות מן הבעיות שמעורר סיפור קצר וחדיתי זה לאור ההקבלה לחיבור הגנאלוגי היווני החשוב מן העולם העתיק, 'קטלוג הנשים' ההסודי, ולמסורות נוספות מהעולם היווני הקדום. ממחקרו עולה כי מסורות אלו מבוססות על סיפור קדום שנועד במזרח הים התיכון באלף הראשון לפסה"ג, ועיקרו השמדת דור הגיבורים ובני הזיווגים בין אלים ובנות אדם בידי האל הראשי באמצעות המבול.

שני המאמרים האחרונים במדור 'המקרא ועולמו' עוסקים ביצירות ממסופוטמיה. מאמרו של אמיתי ברוכי-אונא, 'רישום דרך באכדית: מימי ממלכת אכד עד האימפריה האשורית', מיוחד לניתוח סוגה ספרותית, 'רישום דרך' (itinerary), לאור הופעותיה בטקסטים אכדיים. אף שהקשרה הטבעי של סוגה זו הוא מנהלי ולהופעתה ביצירות ספרותיות אופי משני, היא מקנה למחבר היצירה הספרותית מגוון רחב של מילים, נוסחאות ומבנים העומדים לרשותו. ברוכי-אונא מנתח מבחר מייצג מתוך הטקסטים האכדיים המכילים סוגה זו שהגיעו לידינו ומקנח בתרגום ראשון לעברית של האנאלים של אדו-נררי ב/, מלך אשור משנת 893 לפסה"ג, המקרה הראשון בכתובות מלכי אשור שבו מופיע קטע בעל מאפיינים מובהקים של 'רישום דרך'. לניתוח ספרותי מסוג זה עשויה כמובן להיות השפעה חשובה על הבנת התהליכים הספרותיים שהובילו לשילוב סוגות 'מנהליות' דומות בטקסט המקראי.

במאמרו 'יצירת החכמה האכדית "שמע את העצה" – בין חכמה מסורתית לחדשנות מרדנית', מציג יורם כהן תרגום עדכני של יצירת החכמה האכדית 'שמע את העצה' (*šimā milka*), המכילה משלים ואמרות חכמה המאוגדים במסגרת נרטיביות של ויכוח בין אב לבנו. האב מוסר שורה של הוראות הנוגעות להיבטים שונים בחיי היום-יום, כגון מסעות בדרכים, מסחר, חי הנישואין, חקלאות ונושאים משפטיים שונים. הבן מסביר בתגובה כי אין טעם בעצותיו משום שהחיים קצרים, ואילו המוות נצחי. התרגום נסמך על כתב-יד חדש שפורסם ב-2007, והדיון בו עורך היכרות חשובה עם היצירה, מקורה, העתקה, מצב השתמרותה, מבנה וסוגתה, וייחודה הספרותי בהשוואה לספרות החכמה המסופוטמית והמקראית.

במדור השלישי, 'תולדות הפרשנות', שלושה מאמרים: מאמרו של יהונתן יעקבס, 'פירוש "לקח טוב" על שיר השירים: מקומו בתולדות פרשנות שיר השירים ויחסו לפירוש רש"י למגילה', דן בפירושה של ר' טוביה בן אליעזר ורש"י, שני הפרשנים שפרצו לראשונה את גבולות הפרשנות האלגורית למגילת שיר השירים והציעו גם פירוש ברובד המילולי. לדעת יעקבס, זכות הראשונים לפרשנות המילולית לשיר השירים לר' טוביה ולאביו ר' אליעזר, ולא לרש"י, כמקובל. המאמר דן בנקודות הדמיון בין שני החיבורים וכן בהבדלים בין שני הפרשנים.

שני המאמרים הבאים במדור 'תולדות הפרשנות' עוסקים ברמב"ן, האחד במקומו בתולדות הפרשנות בשאלת יחסו למדרש, והשני בשאלת המהדורות של פירושו בעקבות עלייתו ארצה. מאמרה של מרים סקלרץ, 'רמב"ן כפרשן האגדה במהלך פירושו לתורה', עוסק בפרשנותו למדרש במסגרת פירושו לתורה. באמצעות פרשנות המדרש רמב"ן מציג את המדרש כמתודה לגיטימית, ובזאת הוא מחזק את תוקפו של המדרש כנגד טענות רציונליות של הפרשנות הספרדית. אך בד בבד פרשנות המדרש משמשת את רמב"ן גם למטרה ההפוכה, מתן לגיטימציה לפירוש על דרך הפשט, אם כדי להציג פירוש חלופי לפרשנותו של רש"י על דרך הדרש, ואם כדי לתת חיווק ותוקף לפירושו על דרך הפשט.

מאמרו של דוד שניאור, 'תוספות ותיקוני נוסח גאוגרפיים בפירוש רמב"ן לתורה', בוחן מחדש את ההנחה הרווחת במחקר כי רמב"ן כתב שתי מהדורות לפירושו על התורה: את הראשונה בספרד ואת השנייה בארץ ישראל, לאחר עלייתו לארץ. מחקר מדגמי של תוספות רמב"ן בכתב-יד שונים של פירושו בתחום הגאוגרפיה של ארץ ישראל מלמד על עדכונים שונים בפירושו, כמו זיהוי אתרים וקביעת מרחקים, שנכתבו לאחר הגעתו לארץ, והכרת המציאות הגאוגרפית מקרוב. יחד עם זאת, השוואת הימצאותן של תוספות אלו בכתב-היד מלמדת כי קשה לקבוע נחרצות שהיו רק שתי מהדורות, ונכון יותר להניח שהיו כמה מהדורות, שמציינות את 'גלי' העדכונים שנוספו במהלך שנים אחדות.

במדור 'ביקורת הספרים' סוקר יאיר שגב הצעה חדשה לשחזור התהוותם של התורה ונביאים ראשונים פרי חקר המקרא המתחדש במזרח אירופה. חלק הארי של המדור מוקדש לספרו של אוריאל סימון: "'אין מלין תבחן'" – מחקרים בדרכו הפרשנית של ר' אברהם אבן עזרא, המקבץ,

מעבד ומציג מחדש את מחקרו של סימון, שנמשך זה קרוב ליובל, בפרשנותו של ראב"ע. שמחה קוגוט סוקר את הספר לפי פרקיו ועומד על תרומתו. דבריהם של שרה יפת ואהרן מונדשיין נישאו בערב הגיגי שנערך לפני כשנה בבית אביחי, בירושלים. הם מובאים עתה בכתב לטובת אלה שלא נכחו בערב ההוא, וגם למי שהשתתף בו ומעוניין לעיין בדברים בניחותא. הדברים שנישאו באותו ערב הינם אמנם בגדר חגיגה בפני עצמה לכבוד הספר, אך גם מעוררים סוגיות חדשות ומעניינות בחקר פרשנותו של ראב"ע.

תודות לכל העוסקים במלאכת ההוצאה לאור של הכרך. תודה למכון למדעי היהדות על שם מנדל באוניברסיטה העברית ולשתי הקרנות המממנות את הוצאתו לאור של ה'שנתון', 'קרן פרי לחקר המקרא מיסודו של ס"ש פרי' ו'הקרן על שם פולה ודוד בן גוריון למדעי היהדות מיסודה של משפחת פדרמן במכון למדעי היהדות ע"ש מנדל'. תודות לעורכת הלשון ד"ר רונאלה מרדלר ולמר יעקב דולגופולסקי-גבע, שערך את רשימת הפרסומים החדשים, ולמר דניאל שפיצר המפיק המנוסה. תודה מקרב לב לקריינים האלמוניים העושים במלאכה מאחורי הקלעים, שומרי הסף הדואגים לרמתו המקצועית של ה'שנתון', ופעמים רבות משקיעים זמן ועבודה רבה בהערות מפורטות המסייעות בשיפור המאמרים וחידודם. וכמובן תודה לכותבים, המשתפים אותנו בפירות מחקרם מעל במה זו.

ולבסוף, באים אנו לבשר על עוד חידוש חשוב. המעוניינים לעיין במאמרים שהתפרסמו בכרכים קודמים של ה'שנתון' (החל מכרך יב), יכולים כעת לקרוא אותם במרשתת, בכתובת: <http://www.jstor.org/action/showPublication?journalCode=shnaton>

ירושלים
סיון תשע"ד

תורת המלחמה: עיון בסיפור מלחמת ישראל ומדין (במ' לא)

אריאל קופילוביץ

מבוא

סיפור מלחמת ישראל במדין בספר במדבר לא שייך לתעודה הכוהנית שבתורה – ספר כוהנים.¹ רבים ממפרשי ס"כ סברו שהפרק הוא חלק מהרובד המשני והמאוחר שלו, והיו אף שכינו אותו 'מדרש' מאוחר, וראו בו תוספת לתורה כולה.² עם זאת, במסגרת הדיון לא הייתה התייחסות מספקת לבחינת אופיו של הפרק כסיפור המציג נוהגים וחוקים מוכרים ומחייבים. בחינת ההתנהגויות והציוויים בפרק עשויה לשפוך אור על אופיו המוקדם דווקא ביחס ליתר חלקי ס"כ ואף להרים תרומה לדיון הנוגע לאופן חיבורו של ס"כ והתקופה שהוא חובר בה. לשם כך יש צורך להציג ולבסס שתי הנחות מתודולוגיות:

הראשונה היא שההתנהגויות האנושיות המתוארות בפרק בסיטואציות שיש להן היבטים חוקיים הן שיקוף של תפישה ואיגן אקראיות. הן נועדו לשקף את עמדת המספר ביחס לנורמה החוקית או הנוהג הרלוונטיים בעניין. אף אם לתיאור קורות ישראל במדבר אין יסוד בהיסטוריה, במילותיו הקולעות של הורוויץ, 'עדיין יש מקום להניח שהם עשויים לשקף מנהגים שהיו ידועים ומקובלים על מחברי הסיפורים. מן הסתם, סופר עתיק שהיה בודה סיפור מליבו

* מאמר זה מבוסס על עבודת גמר לתואר שני שנכתבה בהנחייתו של ד"ר ברוך יעקב שורץ. תודתי נתונה לו על הנחייתו המטורה.

1 למרות ההסכמה הרחבה במחקר בדבר קיומם של חומרים כוהניים בתורה, יש מחלוקות רבות בדבר תקופת חיבורם, אם הם מקור עצמאי או שכבת עריכה, והיקף הרובד המקורי שלהם. לדייונים בסוגיות אלה ובסוגיות רלוונטיות נוספות ראו אסופת המאמרים, S. Shectman and J. S. Baden (eds.), *The Strata of the Priestly Writings: Contemporary Debate and Future Direction* (ATHANT 95), Zürich 2009

2 ראו A. Dillmann, *Die Bücher Numeri, Deuteronomium und Josua*, Leipzig 1886, pp. 187–192; M. Noth, *Numbers* (OTL), J. D. Martin (trans.), London 1968, pp. 228–229; R. Achenbach, *Die Vollendung der Tora: Studien zur Redaktionsgeschichte des Numeribuches im Kontext von Hexateuch und Pentateuch* (BZABR 3), Wiesbaden 2003, pp. 615–622

היה משתית את תיאוריו על מנהגים שהיו רגילים אצלו ואצל קהל שומעיו וקוראיו.³ כך למשל הסיפור על תרומת המפקדים בפסוקים 48–54 משקף את תפישת המספר באשר לשאלה מדוע, ובעיקר כיצד, ניתן להשיג כפרה על הנפש. לאור זאת יש מקום לבחון את התפישות העולות מהתנהגויות אלה אל מול תפישות מקבילות בסיפורים או בחוקים אחרים בס"כ ולעמוד על היחס ביניהן ועל מקומו של פרקנו במכלול היצירה הכוהנית בתורה.

ההנחה השנייה היא שהציוויים השונים בפרק אינם חד־פעמיים, אלא מדובר בציוויים האמורים להיות תקפים לדורות בכל הנוגע למספר וקהלו. באמצעות סיפור מלחמת מדיין שטח המספר את מכלול הציוויים הכוהניים הקשורים למלחמה או, במילים אחרות, את תורת המלחמה הכוהנית. אמנם אין בפרקנו כותרת חגיגית כגון 'זאת תורת המלחמה' או נוסחאות כגון 'לדורותיכם' או 'היתה לכם לחקת עולם', אך הדבר אינו מלמד בהכרח שהציוויים בפרקנו היו חד־פעמיים באופיים. כך למשל הציווי על העלאת הנרות במנורה (במ' ח 1–4) מופנה לאהרון בלבד, והציווי להמית את המקושש (שם, טו 32–36) מתייחס לאירוע ספציפי שאירע במדבר. עם זאת מובן כי כוונת הכתובים הללו היא להציג נורמה שתהיה מחייבת לדורות.⁴ ניתן להצביע על כמה מאפיינים נוספים התומכים בהנחה זו: (א) תיאור קורות המלחמה מסתכם בארבעה פסוקים לקוניים בלבד (7–10), שלא ניתן ללמוד מהם על המלחמה כמעט דבר. כל יתר פסוקי הפרק עוסקים בעניינים שונים, ונראה שהם היו העיקר עבור המספר וסיפור המלחמה שימש אך ורק רקע עבורם; (ב) הציווי על טהרת כלי המתכת (21–23) מכונה 'חקת התורה'. במסגרת עולם המושגים של ס"כ, קשה יהיה לקבל פרשנות הרואה ב'חוקה' זו ציווי אד־הוק למלחמת מדיין, אלא מדובר בדיון קבוע הנוהג לדורות, בדומה לחוקה האמורה בבמדבר יט 1. נוסף על כך, אין זה סביר שדווקא את כלי המתכת שנלקחו מהמדיינים יש להעביר באש ואילו כלי מתכת שיילקחו במלחמות אחרות לא, שהרי אין כל הבדל ביניהם; (ג) הציווי על חלוקת השלל (25–47) ארוך ומפורט. הוא מציג הן את המפתח העקרוני לחלוקה הן את החלוקה בפועל. אין זה סביר שמנגנון חלוקה מסודר ומורכב כל כך יהיה רק לצורך אירוע נקודתי, שאם כן מדוע לפרט את העיקרון? פירוט מפתח החלוקה היה חשוב למספר ששאף ליישמו גם באירועים עתידיים שגובה השלל שייתפס בהם יהיה שונה.⁵

3 א' הורוויץ, 'כיצד מנא את בני ישראל? במדבר א, 2 וכיוצא בו לאור כתובת חדשה מתל עירא', באר שבע ג (תשמ"ח), עמ' 53, הערה 2.

4 ראו ש' שבל, 'חוק וסיפורת בארבעה סיפורי שאילתות בתורה', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ו, עמ' 7–6, 168–170. לדוגמאות נוספות ראו במ' ה 1–4, 22–27.

5 נראה כי בדומה לחוקים ותיאורים רבים בס"כ אף חוקים אלה היו אוטופיים באופיים. ראו מ' הרן, 'ערי הלויים: אוטופיה ומציאות היסטורית', מקרא ועולמו: הנ"ל, מבוחר מחקרים ספרותיים והיסטוריים, ירושלים תשס"ט, עמ' 130–145; M. Greenberg, 'Idealism and Practicality in Numbers', *JAOS* 88 (1968), pp. 59–66. עם זאת, אין מדובר בפנטזיה בעלמא – לו היה אחד ממחברי ס"כ נשאל כיצד לשיטתו יש לנהל מלחמה, תשובתו הייתה ככל הנראה בהתאם להוראות האמורות בפרקנו. מחברי ס"כ ידעו ששאיפותיהם אינן תואמות את המציאות, אלא שפער

‘את סוסייהם תעקר ואת מרכבתיהם תשרף באש’ (יהו’ יא 6): זיהוי הסוס והרכב עם אויבי ישראל בספרות המקרא

יעקב דולגופולסקי-גבע

המקרא, הארכאולוגיה ועדויות אשוריות מלמדים שבממלכות ישראל ויהודה בימי הבית הראשון השימוש בסוסים ובמרכבות בכלל, והשימוש הצבאי בהם בפרט, היה נפוץ.¹ בספרות המקרא שני ההקשרים השכיחים ביותר להופעות הסוס והרכב הם: (א) אזכורים של סוס ורכב כביטויים לעושרו ולעצמתו של מוסד המלוכה, או ככלי הרכיבה של מלכים ושל טוענים למלוכה; (ב) אזכורים של סוס ורכב ככלי מלחמה, וזאת לאו דווקא בזיקה למלך.

בחינת הופעות הסוס והרכב במקרא בשני הקשרים אופייניים אלו מעלה שיש הבדל בסיסי בין שניהם: בהופעותיהם בהקשר המלוכני הסוס והרכב מופיעים כמעט תמיד בזיקה למלוכה הישראלית, ולא למלוכות זרות; בהופעותיהם בהקשר המלחמתי הסוס והרכב מופיעים בתיאורי צבאות זרים הרבה יותר מאשר בתיאורי צבאות ישראלים. בהופעות הסוס והרכב בהקשר המלחמתי בולטת תמונה חוזרת, המופיעה פעמים רבות בספרות המקרא, ובה ניצבים זה מול זה אויבי ישראל, המצוידיים בסוס וברכב, והישראלים, שברשותם אין כלי המלחמה הללו. לאור תפוצתו הרחבה של השימוש בסוס וברכב בישראל וביהודה בתקופת הבית הראשון, יש לתמוה על נטייה זו של המקרא לתאר אותם דווקא ככלי המלחמה של הזר והאויב – של ה'אחר'. זיהוי הסוס והרכב עם ה'אחר' בכלל, והתמונה החוזרת שהזכרתי בפרט, עומדים במרכז מאמר זה. היכן, מתי ומדוע זוהו בישראל וביהודה הסוס והרכב עם צבאות זרים ועם אויבי ישראל?

* מאמר זה מבוסס על עבודת מוסמך שנכתבה בהדרכת ד"ר נילי ואנה (תשע"ב), באוניברסיטה העברית בירושלים. ברצוני להודות לה על ההדרכה המסורה והסבלנית, וכן על עזרתה הרבה בהכנת הדברים לפרסום.

1 G. A. Klingbeil, “Man’s Other: Best Friend”: The Interaction of Equids and Man in Daily Life in Iron Age II Palestine as Seen in Texts, Artifacts, and Images’, *UF* 35 (2003), pp. 259–289; M. Y. Im, ‘Horses and Chariotry in the Land of Israel during the Iron Age II (1000–586 BCE)’, Ph.D. dissertation, Bar Ilan University, Ramat Gan 2006; D. O. Cantrell, *The Horsemen of Israel: Horses and Chariotry in Monarchic Israel (Ninth–Eighth Centuries BCE)* (History, Archaeology, and Culture of the Levant 1), Winona Lake, IN 2011

א. הרכב והפרשים בצבאות ישראל ויהודה

הסוס המבוית הופיע במזרח הקרוב במהלך האלף השלישי לפסה"נ כבהמת עבודה ומשא.² השימוש במרכבות קרב רתומות בסוסים החל בתקופה הבללית הקדומה,³ והחל מאמצע האלף השני לפסה"נ מרכבות כאלו היו כלי מלחמה מרכזיים בצבאות המזרח הקרוב.⁴ בתקופה הנאו-אשורית נכנסו לשימוש קרבי, בצד חילות הרכב, גם חילות פרשים.⁵ הפרשים הפכו בהדרגה לחוליה מרכזית בצבאות האזור, והחל מן התקופה האח'מנית דחקו את המרכבות לתפקידים שוליים.⁶

בין השליטים הכנעניים שפעלו בארץ-ישראל בתקופת הברונזה המאוחרת היו כאלו שהשתמשו בסוסים ובמרכבות. יש לכך עדויות אחדות:⁷ תחותמס השלישי, למשל, מזכיר

2 A. Salonen, *Hippologica Accadica* (Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia B/100), Helsinki 1955, pp. 11–13; F. E. Zeuner, *A History of Domesticated Animals*, London 1963, pp. 315–318; M. A. Littauer and J. H. Crouwel, *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East* (Handbuch der Orientalistik), Leiden and Köln 1979, pp. 41–43; J. N. Postgate, 'The Equids of Sumer Again', R. H. Meadow and H. P. Uerpmann (eds.), *Equids in the Ancient World* (TAVOB A/19), I, Wiesbaden 1986, pp. 194–206; V. Horn, *Das Pferd im alten Orient: Das Streitwagenpferd der Frühzeit in seiner Umwelt, im Training und im Vergleich zum neuzeitlichen Distanz-, Reit- und Fahrpferd* (Documenta Hippologica), Hildesheim 1995, p. 22; F. J. Stendbach, *TDOT*, X, Grand Rapids, MI 2000, p. 180

3 י' ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים,² ירושלים תשכ"ג, עמ' 103; צוינר (לעיל הערה 2), עמ' 318; ליטאור וקרול (לעיל הערה 2), עמ' 63–65, 68–72; P. R. S. Moorey, 'Pictorial Evidence for the History of Horse-Riding in Iraq Before the Kassite Period', *Iraq* 32 (1970), pp. 36–50; idem, 'The Emergence of the Light, Horse-Drawn Chariot in the Near-East c. 2000–1500 B.C.', *World Archaeology* 18 (1986), pp. 196–215; R. Drews, *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.*, Princeton, NJ 1993, pp. 104–106

4 ידין (לעיל הערה 3), עמ' 141–144, 159; צוינר (שם), עמ' 318–321; ליטאור וקרול (שם), עמ' 74–96; הורן (לעיל הערה 2), עמ' 25–26; שטנדבאך (לעיל הערה 2), עמ' 181–182; L. Störk, 'Pferd', W. Helck and E. Otto (eds.), *Lexikon der Ägyptologie*, IV, Wiesbaden 1982, pp. 1009–1013; S. Redford, 'Equines', D. B. Redford (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, I, Oxford and New York 2001, p. 479; Th. Van den Hout, 'Pferd (und weitere Equiden), AII: in Anatolien', *RIA*, X, Berlin and New York 2003–2005, pp. 482–490

5 סלונן (לעיל הערה 2), עמ' 218–220; ידין (שם), עמ' 297–303; ליטאור וקרול (שם), עמ' 134–140, 142–143; שטנדבאך (שם), עמ' 182.

6 ליטאור וקרול (שם), עמ' 144–160; שטנדבאך (שם), עמ' 182.

7 אני נדרש כאן אך ורק לידיעות הנוגעות לשימוש בסוסים ובמרכבות על ידי שליטים כנעניים באזור ארץ-ישראל. אינני מונה כאן עדויות לשימושים כאלו בידי שליטי אזורים סמוכים, כגון סוריה, ואף

סוסים ומרכבות בתוך השלל שנטל משליט מגידו, בעקבות הניצחון על ברית המלכים בהנהגת מלך קדש בקרב מגידו (המחצית הראשונה של מאה ט"ו לפסה"נ);⁸ ובתכתובות בין שליטים כנעניים מקומיים שמשלו בחסות מצרית לבין החצר המצרית נזכרים סוסים ומרכבות, שאותם (או למצער את חלקם) קיבלו השליטים המקומיים מידי מלכי מצרים.⁹

לפי התיאור בתבליט מדינת האבו של רעמסס השלישי (המחצית הראשונה של מאה י"ב לפסה"נ) כוחם הצבאי של גויי הים, אשר עם גלי ההגירה שלהם מקובל לזהות את תחילת ההתיישבות הפלשתית בדרום מישור החוף,¹⁰ כלל מרכבות.¹¹

אחרי נסיגת המצרים מארץ-ישראל השתנתה התמונה. האוכלוסייה הפרוטו-ישראלית, שהתרכזה בתקופת הברזל א' באזור ההר המרכזי,¹² לא השתמשה ככל הנראה בחילות רכב. השערה זו נשענת על נתונים אלה:

א. הסוסים והמרכבות הם מוצרים יקרים.¹³ הוא הדין באחזקה ובאימון של הסוסים. כמו כן לוחמת המרכבות היא אומנות מורכבת, המצריכה מקצוענות. חילות הרכב היו אפוא חילות מקצועיים, יקרים לאחזקה,¹⁴ ונדרש מנגנון ממלכתי מפותח (statehood) על מנת לקיימם. באזור ההר המרכזי אין בתקופת הברזל א' עדויות לקיומו של מנגנון כזה.¹⁵

לא את העדויות לשימוש בסוסים בארץ-ישראל על ידי צבאות מדינות זרות, כגון מצרים, שניהלו בתקופת הברונזה המאוחרת מלחמות באזורנו. לסקירה מקיפה של העדויות לשימוש בסוס ורכב בארץ-ישראל ובסביבותיה בתקופה זו ראו: אים (לעיל הערה 1), עמ' 7–9.

8 J. A. Wilson, *ANET*², p. 237; בתרגום לאנגלית: 96–97; שורות 9–12 (בתרגום לעברית: צ' כוכבי-רייני, למלך אדוני: מכתבי

9 אל-עמארנה [ספריית האנציקלופדיה המקראית כ], ירושלים ובאר שבע תשס"ה, עמ' 201; מס' 263, שורות 22–25 (עברית: שם, עמ' 197); מס' 366, שורות 22–26 (עברית: שם, עמ' 210); מכתב תענך מס' 5, שורות 4–7 (עברית: שם, עמ' 306). על המקור המצרי של הסוסים שבידי המושל המקומי מעיד מכתב מס' 263, אך אין להסיק ממנו שבכל המקרים חצר פרעה הייתה המקור לסוסים שבידי השליטים הכנעניים. עדות נוספת, משנית, להיכרותם של הכנענים עם הסוס והרכב יש בתיאורי הסוסים והמרכבות בשנהבי מגידו: G. Loud, *The Megiddo Ivories* (OIP 52), Chicago, IL 1939, nos. 2, 36, 159, 161

10 ע' מור, 'תקופת הברזל א', א' בן-תור (עורך), מבוא לארכיאולוגיה של ארץ-ישראל בתקופת המקרא (האוניברסיטה הפתוחה), יחידה 8, תל אביב תש"ן, עמ' 19–24; A. Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible 10,000–586 B.C.E.* (AB Reference Library), New York 1990, pp. 300–308

11 H. H. Nelson (ed.), *Medinet Habu I: Earlier Historical Records of Ramses III* (OIP 8), Chicago, IL 1930, pls. 32, 34

12 מור, תקופת הברזל א (לעיל הערה 10), עמ' 45–48; הנ"ל, ארכאולוגיה (לעיל הערה 10), עמ' 334–338.

13 ראו למשל מל"א י' 29 (ודה"ב א' 17; ראו להלן סעיף ב').

14 ידין (לעיל הערה 3), עמ' 17, 143–144; דרוז (לעיל הערה 3), עמ' 110–113.

15 הממצאים הארכאולוגיים, המאפיינים מדינות בעלות ארגון ממלכתי מפותח – בנייה ציבורית מונומנטלית וממצאי כתב – נעדרים כמעט לחלוטין מאזור ההר המרכזי בתקופת הברזל א'. ראו:

CONTENTS

<i>Nili Wazana</i>	Preface	ז
	List of Abbreviations	א"
<i>Tova Forti</i>	Professor Victor Avigdor Hurovitz ז"ל	1
<i>Yoram Cohen</i>	Professor Itamar Singer ז"ל	7
<i>Yigal Levin</i>	Professor Anson F. Rainey ז"ל	11

Biblical Studies

<i>Ariel Kopilovitz</i>	The Legislation of War: A Study of the Story of the Israelite War against Midian (Numbers 31)	17
Yakov Dolgopolsky-Geva	'You shall hamstring their horses and burn their chariots' (Joshua 11:6): The Identification of Horses and Chariots as the Weapons of Israel's Enemies in Biblical Literature	55

The Bible in Relation to the Ancient Near East

Esther Haber	A Complete Root Glossary of Canaanite Words and Forms from the Amarna Tablets	93
Irit Ziffer	'We must have a king over us, that we may be like all the other nations' (I Sam 8:19): Israelite Kings in Art	125

Guy Darshan	The Story of the Sons of God and the Daughters of Men (Gen. 6:1–4) in Light of the Hesiodic <i>Catalogue of Women</i>	155
Amitai Baruchi-Unna	Akkadian Itineraries: From the Kingdom of Akkad to the Assyrian Empire	179
Yoram Cohen	The Akkadian Wisdom Composition ‘Hear the Advice’: Traditional Wisdom versus Rebellious Skepticism	203

History of Exegesis

Jonathan Jacobs	The <i>Leqah Tov</i> Commentary on <i>Song of Songs</i> : Its Place in the History of Biblical Exegesis and its Relationship with the Commentary of Rashi	225
Miriam Sklarz	Nachmanides’ Exegesis of Midrash in his Commentary on the Torah	243
<i>David Shneor</i>	Additions and Changes in Nachmanides’ Commentaries Relating to the Geography of Israel	263

Book Reviews

<i>Yair Segev</i>	The Composition of the Pentateuch and the Early Prophets [on: Bartosz Adamczewsky, <i>Retelling the Law: Genesis, Exodus-Numbers, and Samuel-Kings as Sequential Hypertextual Reworkings of Deuteronomy</i> , Frankfurt a. Main 2012, 376 pp.]	281
<i>Simcha Kogot</i>	R. Abraham Ibn Ezra’s Exegetical Methodology [on; Uriel Simon, <i>Ear Discerns Words: Studies in Ibn Ezra’s Exegetical Methodology</i> , Ramat Gan 2013, 557 pp. (in Hebrew)]	289

<i>Sara Japhet</i>	Uriel Simon, <i>Ear Discerns Words</i> [on; Uriel Simon, <i>Ear Discerns Words: Studies in Ibn Ezra's Exegetical Methodology</i> , Ramat Gan 2013, 557 pp. (in Hebrew)]	293
<i>Aharon Mondschein</i>	Uriel Simon, <i>Ear Discerns Words</i> [on; Uriel Simon, <i>Ear Discerns Words: Studies in Ibn Ezra's Exegetical Methodology</i> , Ramat Gan 2013, 557 pp. (in Hebrew)]	299
	<i>Books Received</i> (Compiled by Yaakov Dolgopolsky-Geva)	307
	<i>List of Contributors</i>	317
	<i>English Abstracts</i>	ix

ENGLISH ABSTRACTS

THE LEGISLATION OF WAR: A STUDY OF THE STORY OF THE ISRAELITE WAR AGAINST MIDIAN (NUMBERS 31)

Ariel Kopilovitz

The article is based on two methodological assumptions regarding the Priestly war legislation reflected in Numbers 31: first, that the behavior described in the chapter reflects the author's conception of the relevant legal norms; second, that the instructions set out in the chapter were meant to be valid for generations to come.

The article focuses on customs of war such as the recruiting of warriors, the role of the priest and the sacred objects, the treatment of the Midianite population, and the contribution of the commanders. Then it discusses the place of these customs within the Priestly literature, showing that some of them are inconsistent with the laws found elsewhere in the Priestly literature. The article suggests that P's authors included scrolls in their composition, which they thought to be important in their immediate context, despite contradictions and incompatibilities.

The article also discusses the strata and redaction of the war story. It presents the literary and exegetical criteria for distinguishing among the strata, and discusses the location and role of the redacted story within the Priestly narrative sequence. The war story was probably part of a short Priestly scroll that included the apostasy at Baal-Peor and the consequent war of vengeance. During the insertion of this scroll into P, another stratum containing laws of purity and distribution of spoils of war was added. Moreover, the war story it recounts was placed in a new context, among the chapters dealing with the necessary preparations before entering Canaan. The redaction process turned the specific war story into a precedent for all future wars and the basis for the Priestly legislation of war.

‘YOU SHALL HAMSTRING THEIR HORSES AND BURN THEIR CHARIOTS’
(JOSHUA 11:6): THE IDENTIFICATION OF HORSES AND CHARIOTS AS
THE WEAPONS OF ISRAEL’S ENEMIES IN BIBLICAL LITERATURE

Yakov Dolgopolsky-Geva

In the First Temple period horses and chariots played a major role in the royal armies of Israel and Judah. In biblical literature of that period they symbolized the excessive wealth of Israelite kings and their abuse of power, as part of the political criticism of the monarchy. However, in military contexts horses, chariots and horsemen are mentioned in the Hebrew Bible in descriptions of foreign armies more often than in descriptions of Israelite ones. The Bible frequently describes unequal combat between the enemy, equipped with horses and/or chariots, and the Israelites, who do not have them. Nevertheless, divine intervention often grants victory to the Israelites.

In the literature of the First Temple period, horses and chariots do not belong exclusively to the enemy, but by the seventh century BCE this is regularly the case, probably in response to the crises of the age, giving the audience a comforting historiographical fantasy in an era of military and political helplessness.

A COMPLETE ROOT GLOSSARY OF CANAANITE WORDS
AND FORMS FROM THE AMARNA TABLETS

Esther Haber

The Amarna archive brings to light a crucial period in the history of the Ancient Near-East during the 14th Century BCE and is a major source for the study of the Northwestern Semitic dialects of that period. Presently, there are four different main glossaries of Canaanite words and forms from the Amarna tablets, and the present article, for the first time, combines and re-edits the data in order to present a single complete up-to-date glossary, presenting a complete list of 120 roots of Canaanite forms, along with a bibliography, philological discussions, and references to all occurrences within the Amarna tablets, as well as in other North Western Semitic languages. The list also includes an appendix showing the roots

in their order of appearance in the tablets. This glossary is meant to serve any researcher in North Western Semitic languages in general, and in Canaanite in particular.

‘WE MUST HAVE A KING OVER US, THAT WE MAY BE LIKE ALL THE OTHER NATIONS’ (I SAM 8:19): ISRAELITE KINGS IN ART

Irit Ziffer

The wall paintings from Kuntillet ‘Ajrud provide the only extant evidence of monumental art showing what a royal Israelite figure looked like during the period of the First Temple. The article traces the cultural background for the representation of the Israelite king within the depiction of rulers in the ancient Near East. The present discussion also suggests the role of the king’s figure within its particular setting at Kuntillet ‘Ajrud.

THE STORY OF THE SONS OF GOD AND THE DAUGHTERS OF MEN (GEN. 6:1-4) IN LIGHT OF THE HESIODIC *CATALOGUE OF WOMEN*

Guy Darshan

The first four verses of Genesis 6 are among the most enigmatic verses in the Pentateuch, and almost all scholars agree that this unit is fragmentary and incomplete. This paper tries to trace the original shape of this fragmentary story in light of a parallel scene described in Papyrus Berlin 10560, which preserves part of the end of the *Catalogue of Women*, and similar traditions from the ancient Greek world such as the *Cypria*. The comparison reveals traces of a flood story known in the eastern Mediterranean in the first half of the first millennium BCE, which differs from that found in Gen 6:5-9:17 and in Mesopotamian flood traditions. According to this unique story, the gods did not send the flood because of the evil ways of human beings, or because of the noise produced by overpopulating the land, but because the head of the pantheon was determined to put an end to sexual intercourse between gods and mortals and prevent the birth of any more demigods (cf. Ezek 26:19-21). This tradition evinces the author’s distinctive historical perspective according

to which the flood was intended to separate the generation of heroes, when the gods walked among human beings, from the era of ordinary men.

AKKADIAN ITINERARIES: FROM THE KINGDOM OF AKKAD
TO THE ASSYRIAN EMPIRE

Amitai Baruchi-Unna

This article discusses the occurrences of the itinerary genre in Akkadian texts. The natural setting of this genre is administrative, and its literary use is probably of secondary nature. However only its general outline had to be adopted, allowing writers to use a wide range of terms, formulas and structures. This article offers a general overview and classification as well as an analysis of a representative sample of Akkadian itineraries, revealing this genre's characteristics, sub-genres, and methods, as well as the background for putting it in writing.

THE AKKADIAN WISDOM COMPOSITION 'HEAR THE ADVICE':
TRADITIONAL WISDOM VERSUS REBELLIOUS SKEPTICISM

Yoram Cohen

The Akkadian Wisdom composition 'Hear the Advice' (*šimâ milka*) includes wise sayings structured around a narrative frame of a dialogue or dispute between father and son. The father, named *Šūpê-amēli*, gives his son a string of instructions concerned with daily life, including travel, trade, married life, agriculture, and various legal matters. In his reply, the son explains that there is no use for his instructions since life is short, and death is eternal.

Although this composition has been known for many years and has appeared in several editions and translations, a new manuscript, published in 2007, enables us to present an updated and more complete translation than before. This article presents a translation of the composition, along with a brief textual commentary. It then discusses the origin of the composition, its manuscripts, their state of preservation, its structure, and its unique nature in relationship to Mesopotamian and biblical wisdom literature.

THE *LEQAH TOV* COMMENTARY ON *SONG OF SONGS*:
ITS PLACE IN THE HISTORY OF BIBLICAL EXEGESIS AND ITS
RELATIONSHIP WITH THE COMMENTARY OF RASHI

Jonathan Jacobs

For centuries, no systematic literal commentary was written on the *Song of Songs*. The emphasis in Jewish exegesis was always on allegorical interpretations. This article addresses the commentaries of the first two pioneers who departed from the allegorical approach: Rabbi Tubia ben Eliezer, compiler of the *Midrash Leqah Tov*, and Rashi (Rabbi Shelomo Yitzhaki), comparing their exegetical approaches and pointing out their respective uniqueness, with emphasis on the approach of R. Tubia, which has been neglected in scholarship. Contrary to common opinion, credit for the groundbreaking first literal commentary on *Song of Songs* belongs not to Rashi, but rather to R. Tubia, and to his father, R. Eliezer. We posit that these authors were influenced by the Byzantine school of literal exegesis, and might well have belonged to it. They were the first to propose both a literal commentary on *Song of Songs* and also to attempt a systematic allegorical interpretation of the text.

NACHMANIDES' EXEGESIS OF MIDRASH
IN HIS COMMENTARY ON THE TORAH

Miriam Sklarz

The exegesis of the Torah by R. Moses ben Nachman (Nachmanides), includes extended explanations of Midrashim. The research literature devoted to Nachmanides' exegesis of Midrash focuses on his Kabbalistic interpretation, although, within his commentary on the Pentateuch, the range of his interpretation of Midrash is much broader than that of his mystical interpretation.

Interpretation of Midrash serves Nachmanides' purpose, viz. to present the Midrash as a legitimate method of exegesis, thus reinforcing its validity against the rationalist arguments of the Spanish school of exegetes. At the same time, however, interpretation of the Midrash serves a second, opposite purpose for Nachmanides, namely of legitimizing the plain literal mode of interpretation (Peshat).

Commentators feel called upon to interpret an ancient text such as the Midrash both because they ascribe great importance to it and because the distance between the time of the writing of the text and that of the commentator necessitates commentary in order to bridge the temporal gap and preserve the text's importance. Nachmanides chose to base his Bible commentary on the dialectic combination of the approaches of Rashi and ibn Ezra, and this required him to interpret Midrash as well. For, whereas Rashi venerated rabbinical Midrash, ibn Ezra, the rationalistic philologist, took a more distant view of Midrash. Thus, when combining the approaches of both his predecessors Nachmanides found it necessary to interpret Midrash.

ADDITIONS AND CHANGES IN NACHMANIDES' COMMENTARIES
RELATING TO THE GEOGRAPHY OF ISRAEL

David Shneor

Scholars generally assume that Ramban composed two editions of his commentary on the Bible: one in Spain and the other, revised after his arrival in the Land of Israel. We examined the manuscripts which were thought to be the second edition because of the additions and changes in Ramban's commentaries relating to the geography of Israel. We had hoped to find evidence that Ramban had been to places mentioned in the Bible. However, comparison of the additions and changes in Ramban's geographical commentaries within the manuscripts revealed that these variants sometimes appeared in both editions and sometimes were absent from one or the other, making it impossible to determine absolutely which was the first and which was the second. Consequently, we suggest that there must have been more than two editions of Ramban's Biblical commentary.